

ZAXIRALAR HISOBI: AMALIYOTDAGI AYRIM MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI

M.Z.Mamatxonov¹

1. University of Economics and Pedagogy, Andijon, O'zbekiston.

Correspondence: Mamatxonov Muxitdin Zuxriddinovich. University of Economics and Pedagogy, Andijon, O'zbekiston.
e-mail: mamatxonov@internet.ru.

Received: 15 november 2023; **Accepted:** 25 november 2023; **Published:** 14 december 2023.

Annotatsiya. O'zbekiston Respublikasi hududidagi korxonalar va tashkilotlar moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga bosqichma-bosqich o'tib kelmoqda. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini amaliyotga tadbiq etish jarayonida esa qator o'ziga xos muammolar paydo bo'lmoqda.

Maqolada shunday muammoli vaziyatlardan biri zaxiralar hisobining amaliyotda yuzaga kelgan ayrim muammolar va ularning echimlari yoritib berilgan.

Ayniqsa amaliyotda buxgalterlarning aksariyat qismining moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga duch kelmaganliklari, milliy standartlarning amaliy faoliyatda ishlatilmaganligi oqibatida korxonalarda zaxiralar hisobini o'zini tashkil etish qiyinlashmoqda.

Mazkur masalada muallifning buxgalterlarning va auditorlarning jamoat tashkilotlarida va ularning joylardagi filiallarida amaliyotchi buxgalterlarning malakalarini oshirish to'g'risidagi fikri jiddiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. xalqaro standartlar, zaxiralar, moliyaviy hisobot, milliy standartlar.

O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunining 10-moddasida "Buxgalteriya hisobi sub'ektlari moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qonunchilikda belgilangan tartibda qo'llashi mumkin"[1] - deb ko'rsatilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24 fevraldagi 4611 sonli "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"[2] gi qaroriga asosan aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021 yil yakuni bo'yicha moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha hisobot topshirishlari belgilangan.

Amaliyotda mazkur tadbirni amalga oshirish uchun keng ko'lamdagi ishlar olib borilmoqda.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari hisobot ishlarini to'la o'z ichiga qamrab olganligi sababli muallif zaxiralar hisobi bo'yicha ayrim muammolar va ularning yechimlariga o'zining e'tiborini qaratgan.

Amaliyotda zaxiralar hisobini to'g'ri tashkil etilishi va ularni o'z vaqtida to'g'ri rasmiylashtirib borilishi bevosita korxonalarining daromadlari (foydasi)ga ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, zaxiralarning ishlab chiqarishga me'yorlar asosida berilishi, tayyor mahsulotlarning me'yorlar asosida qabul qilib olinishi ortiqcha sarflar va braklarning maksimal darajada kamayishiga olib keladi.

Bu esa o'z navbatida daromadlarning ko'payishi demakdir.

Mazkur maqsadlarga erishish uchun zaxiralar hisobi "Zaxiralar" nomli 2-sonli moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga asosan amalga oshirilmoqda.

Biroq, amaliyotda ayrim korxonalar va tashkilotlar moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tmaganliklari sababli zaxiralar hisobi "Tovar-moddiy zaxiralar"[3] nomli 4-son Buxgalteriya hisobining milliy standartiga asosan tashkil etilgan.

Xuddi shu nuqtai nazardan mamlakatimizdagi korxonalar va tashkilotlarni bosqichma-bosqich moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishi va o'tish davrida xalqaro standartlarga hali o'tmagan kompaniyalarda buxgalteriya hisobining milliy standartlarini xam xarakterda bo'lishini e'tiborga olgan holda "Zaxiralar" hisobini tartibga soluvchi xalqaro va milliy buxgalteriya hisobi standartlarini amaliyotdagi holati o'rganib chiqildi.

Standartlarni o'rganish ularni qo'llash doirasi, hisob ob'ektini aniqlash, tan olish, dastlabki tan olishda baholash, keyingi hisobda va ob'ektni tasarruf etishda baholash hamda buxgalteriya hisobotlarida zaxiralar haqidagi ma'lumotlarni yoritib berish xususiyatlari orqali amalga oshiriladi.

Amaliyotda zaxiralarni baholashning tannarx yoki sof sotish qiymatidan kichigi bilan baholash natijasida moliyaviy hisobotda o'zgarishlar yuzaga keladi.

Zaxiralarning tannarxi yoki hisobda turgan narxi ularning sof sotish qiymatidan yuqori bo'lsa, zaxiralar sof sotish qiymatida aks ettirilishi lozim.

Zaxiralarning sifatini to'liq yoki qisman yo'qotgan yoki sotish qiymati pasaygan qismi bo'yicha hisobot yili oxirida balansda moddiy aktivlar qiymatining pasayishidan ko'riladigan zarar yuzasidan tashkil qilingan rezerv summasi ayrilgan holda aks ettiriladi.

Zaxiralar qiymatini pasayishidan ko'riladigan zararni qoplash maqsadida tuziladigan rezerv korxonaning moliyaviy natijalari hisobidan qoplanadi.

Agar uning haqiqiy tannarxi joriy bozor qiymatidan yuqori bo'lsa, joriy bozor qiymati va haqiqiy tannarxi o'rtasidagi farq miqdori bo'yicha shakllanadi.

Tuzilishiga ko'ra zaxiralarni ikki toifaga bo'lish maqsadga muvofiqdir: ishlab chiqarish va sotish uchun mo'ljallangan zahiralar.

Ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan zahiralar tarkibiga xom ashyo va materiallar va o'zida ishlab chiqarilgan yarim tayyor mahsulotlar kiritilsa, sotish uchun mo'ljallangan zaxiralarga tayyor mahsulotlar va tovarlarni kiritish mumkin.

Zaxiralar korxonaning buxgalteriya balansiga tannarxi bo'yicha kiritiladi, u xarid qiymati (etkazib beruvchiga to'lanadigan summalar) va ularni xarid qilish bilan bog'liq bo'lgan bojxona bojlari va yigimlari; tovar-moddiy zaxiralarni xarid qilish bilan bog'liq bo'lgan soliq va yig'imlar summolari (agar ular qoplanmasa); tovar-moddiy zaxiralar ular orqali xarid qilingan ta'minotchi va vositachi tashkilotlarga to'lanadigan vositachilik xaqi; tovar-moddiy zaxiralarni sertifikatlash va ularni tovar-moddiy zaxiralarni xarid qilish bilan bog'liq bo'lgan texnik shartlarga muvofiq sinash bo'yicha xarajatlar; tovar-moddiy zaxiralarni tayyorlash va ularni joriy joylashish yoki foydalanish joyiga yetkazib berish bo'yicha transport-tayyorlov xarajatlarini va tovar-moddiy zaxiralarni xarid qilish bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Korxonadagi zaxiralarning bozor baholarini hisobga olgan holda hisobini yuritish uchun, korxonaning ishlab chiqarish xususiyatlarini hisobga olgan holda, zaxiralar uchun aylanish davri meyorini aniqlash kerak.

Aylanish muddati meyoriy davrdan oshib ketgan zaxiralar ularni qadrsizlanishini aniqlash yuzasidan ko'rib chiqilishi lozim.

Aynan shu masalada amaliyotdagi buxgalterlar tomonidan oqsash kuzatilmoqda, ya'ni amalda qadrsizlangan zaxiralarga qadrsizlanishdan ko'rilgan zararlar hisobi olib borilmayapti.

Mazkur kamchilikni bartaraf etish uchun moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha amaliyotchi buxgalterlarga ham nazariy ham amaliy jihatdan yordam berish zarur.

Eng asosiysi "Tovar-moddiy zaxiralar" nomli 4-son Buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS) bilan "Zaxiralar" nomli 2-sonli MHXS(IAS) o'rtasidagi farqlar eng kam bo'lgan tushunishi jixatidan ham ularni amaliyotda qo'llanilishi nuqtai nazaridan ham oson hisoblangan standartlardir.

Shunga qaramasdan, mazkur standartlarni amaliyotga joriy etish bir qancha muammolarni taqdim etmoqda.

Masalan, "Zaxiralar" deb nomlangan 2-sonli moliyaviy hisobotning xalqaro standartining 18 – moddasida tadbirkorlik sub'ekti tovar-moddiy zaxiralarni to'lov muddatini uzaytirib to'lash shartlarida sotib olishi mumkin deb ko'rsatilgan[4].

Agar bunday kelishuv amalda moliyalashtirish elementini o'z ichiga olsa, bu element, masalan, odatdagi shartlarda kreditga sotib olish narxi va to'lov summasi orasidagi farq, ushbu moliyalashtirish davrida foiz xarajatlari sifatida tan olinishi shart deb ko'rsatilgan.

Masala bu yerda sotib olinayotgan zaxiralarning to'lov muddatini uzaytirib to'lash shartlarida ustida ketyapti. To'lovning bo'lib to'lanishi xaqiqatdan ham foiz xarajatlari sifatida tan olinishi kerakligini anglatadi.

Biroq, yillar davomida o'rganilgan hisob usullaridan birdaniga voz kechish yangi tizimni yaxshi o'zlashtirishni(bilimni) talab qiladi, salbiy tomoni esa zaxiralar hisobida o'zlashtirish uchun yangi "tuynuk"lar vujudga kelishi mumkin.

Hisobvara q fakturalarda moddiy qiymatliklar butligi saqlanishi uchun qabul qilinayotgan zaxiralar to'la aks ettirilishi, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida ko'zda tutilgan istisnolardan

foydalanish, vaqt oralig'ida vujudga keladigan farqlarni esa moliyaviy xarajatlarga olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ikkinchi masala bu muddatidan ortiqcha vaqt omborxonalarda qolayotgan zaxiralar bo'yicha rezerv hisoblash.

Odatda zaxiralar bir yilgacha davrda ishlatilishi yoki sotib yuborilishi nazarda tutiladigan aktivlar bo'lib, zaxiralarning mazkur muddatdan ortiqcha omborxonada qolib ketishi natijasida narxlarning pasayishi natijasida ko'rilishi mumkin bo'lgan zarar summasiga rezerv qilinishi kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun. 2016 yil 13 aprel, O'RQ-404-son O'zbekiston Respublikasining Qonuni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi №4611 sonli Qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.08.2021 y., 06/21/6280/0811-son)
3. O'zbekiston Respublikasi konun xujjatlari to'plami, 2006 yil, 28-29-son, 282-modda
4. Zaxiralar buxgalteriya hisobining 2-sonli xalqaro standarti. 18- modda. QMMB: 10/22/3400/1087-son 13.12.2022-y